

Katarina Horvat-Levaj

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Palača Prister arhitekata Hönigsberga i Deutscha i bečka izvorišta neobaroka u zagrebačkoj arhitekturi historicizma

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 26. 11. 2020.

UDK 7.035.4(497.5Zagreb)

DOI doi.org/10.31664/ripu.2020.44/2.05

Sažetak

Neobarokna palača Prister na Strossmayerovu trgu 2 (1893.), projekt Hönigsberga i Deutscha, ističe se urbanističkim smještajem i arhitektonskim obilježjima. S glavnim pročeljem na jednom od trgova perivojne potkove, trokrilnim plastičnim tijelom određuje dvorište u dnu kojeg se uz Petrinjsku ulicu nalazila niža konjušnica s vežom, čime je formiran svojevrsni cour d'honneur. Činjenica da je palača bila rasterećena od kolnog ulaza omogućila je impostaciju raskošnog predvorja i trokrakog stubišta cijelom dubinom pročelnog krila, a navedeno osovinsko rješenje

iskazano je na pročelju sceničnim portalom nadvišenim balkonom te elegantnom atikom sa skulpturama. Takvom svojom prostornom organizacijom te unutrašnjom opremom i vanjskom plastikom izdvaja se iz tadašnjega zagrebačkog standarda upućujući na izvore u bečkoj arhitekturi, gdje se školuju projektanti. Danas u funkciji Arhiva i dviju znanstvenih ustanova u sastavu HAZU uključena je u projekt cjelovite obnove nakon potresa 2020. godine, a prateća istraživanja iznijela su na vidjelo nepoznate podatke iz njezine građevne povijesti.

Ključne riječi: *Palača Prister, Zagreb, Beč, neobarok, Hönigsberg i Deutsch*

Potres koji je 22. ožujka 2020. godine pogodio Zagreb, osim nužne konstrukcijske sanacije oštećenih zgrada, potaknuo je i pitanje odnosa prema graditeljskoj baštini, odnosno prema valjanoj restauraciji povijesnih građevina utemeljenoj na njihovoj valorizaciji. Sam pak građevni fond povijesne jezgre Zagreba, u kojem uz visoko vrednovanje srednjovjekovnih barokiziranih gradova Gradeca i Kaptola, ipak dominira donjogradska arhitektura 19. stoljeća, otvorio je preispitivanje značaja historicizma, kao dominantnog stila. U tom kontekstu, pak, osobito se važnim pokazao neobarok. S jedne strane, uveden u predzadnjem desetljeću 19. stoljeća, kao stilska inačica kasnog historicizma vremenski se poklopio s punim zamahom uređenja urbanistički najkvalitetnijeg dijela Donjega grada – *perivojne* ili *zelene (Lenucijeve) potkove* – niza trgova sa zgradama javne namjene,¹ doprinijevši tako oblikovnoj preobrazbi Zagreba nakon potresa 1880. u srednjoeuropski velegrad. S druge pak strane, glavni oblikovni izražaj neobaroka – bogata arhitektonska, dekorativna i skulpturalna plastika – istodobno je i onaj element koji je tijekom nedavnog potresa doživio znatna oštećenja.

Najmonumentalnija neobarokna građevina Zagreba, a ujedno i završna kruna *potkove*, Hrvatsko je narodno kazalište (1895.), projekt Ferdinanda Fellnera i Hermanna Helmera iz Beča.² No dok navedeno djelo bečkih arhitekata ostaje nenadmašeni urbani akcent, adekvatna neobarokna preobrazba sa-

moga donjogradskog tkiva zasluga je ponajprije zagrebačkog arhitekta Lea Hönigsberga (1861. – 1911.) i njegovoga češkog kolege sa studija u Beču Julija Deutscha (1859. – 1922.). Nakon nekoliko samostalnih Hönigsbergovih projekata, po povratku sa studija u rodni grad (1888.), u zajedničkom birou pod nazivom *Hönigsberg i Deutsch arhitekti i graditelji* (1889. – 1911.)³ arhitektonski dvojac projektira i gradi niz visokokvalitetnih zdanja, dominantno obilježenih do kraja 19. stoljeća upravo neobarokom. U tom širokom rasponu njihovih projekata jedna se građevina izdvaja svojom povezanošću s ishodištima zagrebačkog neobaroka u Beču, ali i s izravnim prototipovima u rezidencijalnoj arhitekturi samog baroka. Riječ je o palači Prister sagrađenoj 1893. godine na Trgu Josipa Jurja Strossmayera 2. Danas u funkciji Arhiva i dviju znanstvenih ustanova u sastavu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti palača je uključena u projekt cjelovite obnove,⁴ a arhivsko i restauratorsko istraživanje iznijelo je na vidjelo nepoznate detalje iz njezine povijesti gradnje.⁵ Ujedno prijedlog obnove otvara neka načelna konzervatorska pitanja, primjenjiva i na drugu historicističku, a ponajprije neobaroknu zagrebačku stambenu arhitekturu.

Svojim smještajem u neposrednoj blizini palače Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, na istočnom rubu Strossmayerova trga (nekadašnjega Akademickog trga), palača Prister važan je čimbenik u oblikovanju *perivojne potkove* (sl. 1). Zapremivši

1. Pogled na blok između Strossmayerovog trga i Petrinjske ulice s palačom Prister u sredini (fotografije: Paolo Mofardin, IPU)

View of the the block between Strossmayer Square and Petrinjska Street with the Prister Palace in the middle (photographs: Paolo Mofardin, IPU)

2. Ortogonalni pogled na blok s kompleksom palače Prister
Orthogonal view of the block with the Prister Palace compound

3. Katastarska karta s označenom palačom Prister (zapadno) i srušenom gospodarskom zgradom s konjušnicom (istočno)

Detail of the cadastral map with the Prister Palace (west) and the destroyed economy building with a stable (east)

cijelu dubinu bloka, svojim gospodarskim traktom palača je ujedno sezala sve do jedne od najstarijih komunikacija srednjovjekovnog Zagreba s južnim izvangradskim područjem – Petrinjske ulice (sl. 2, 3). Stoga je prije analize arhitektonskih obilježja same palače Prister nužno dati osnovne podatke o urbogenezu njezinoga neposrednog okruženja.

Strossmayerov (Akademički) trg i palača Prister

Perivojna potkova prvi je put cjelovito ucrtana u drugu regulatornu osnovu 1887. godine (sl. 4), no ishodišta te uspjele urbanističke koncepcije, kako je to dokazala Snješka Knežević, znatno su starija.⁶ Anticipirana već prvom regulatornom osnovom (1865.), kojom je nekadašnji stočni sajam na današnjem Zrinjercu prenamijenjen u trg s javnim građevinama (Novi trg),⁷ *potkova* se dalje nastavila razvijati kao niz perivojnih trgova zahvaljujući gradnji palače Jugoslavenske (Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti na toj lokaciji (Friedrich von Schmidt, Herman Bollé, 1877. – 1884.).⁸ Pročeljem okrenuta prema Zrinskom trgu, neorenesansna palača svojim je volumenom odredila novi (Strossmayerov) trg, te je potaknula daljnje planiranje trgova prema jugu.⁹

Za uređenje Strossmayerova trga kao, uostalom, i za cijelu *perivojnu potkovu*, izmijenilo se više projekata, ali ključnu je ulogu u tom pogledu odigrao savjetnik Građevinskog odsjeka Mirko pl. Halper. Produljivši istočnu obodnicu Zrinskog trga, Halper je novom trgu odredio format, što je podrazumijevalo preradu bloka uz Petrinjsku ulicu, određenoga prvom regulatornom osnovom.¹⁰ Konačni oblik trg

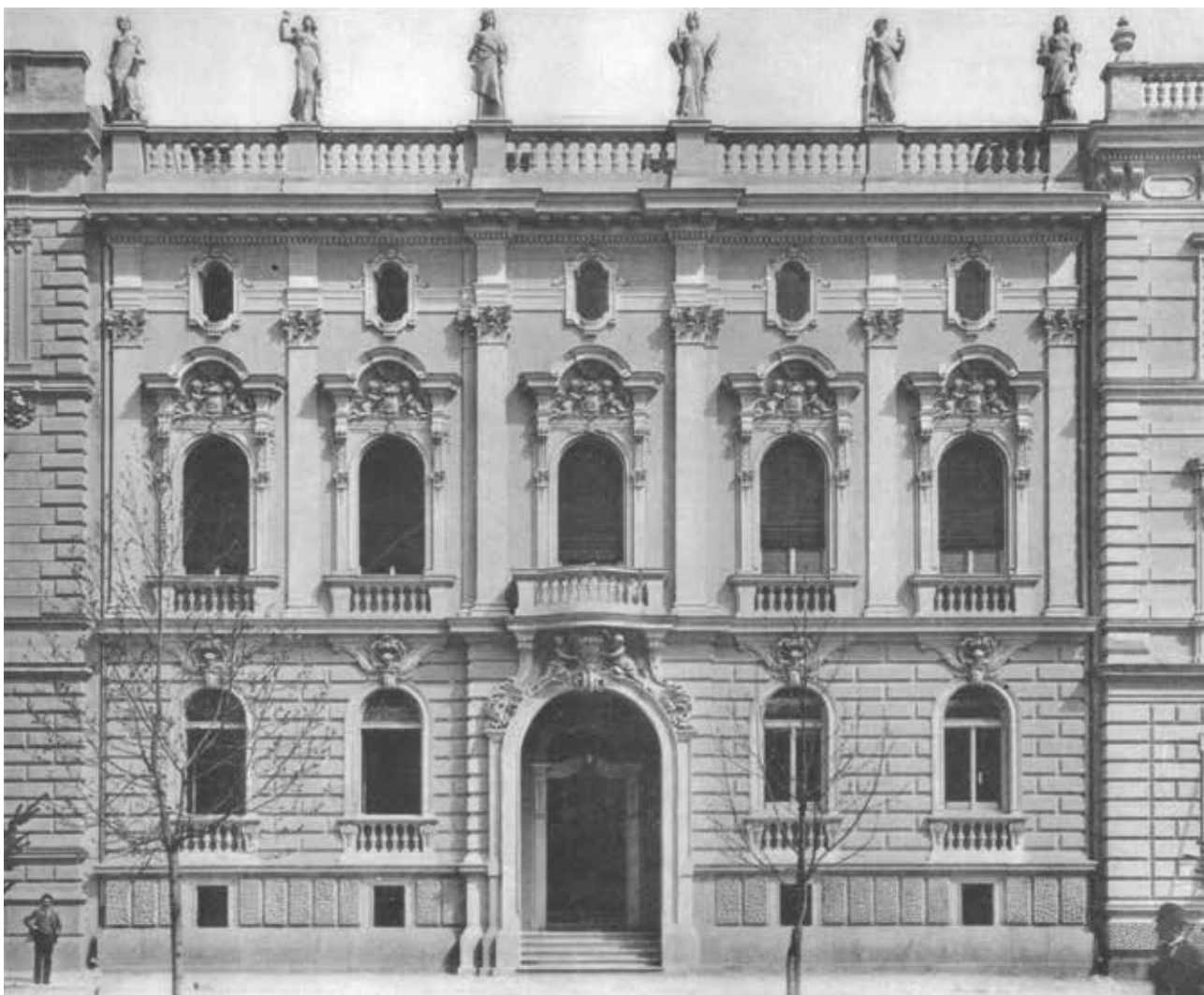

4. Druga regulatorna osnova grada Zagreba, 1887., detalj sa središtem Donjeg grada

The second regulatory plan of Zagreb, 1887, detail with the centre of the Lower Town

će dobiti lociranjem kemijskog laboratorija na njegovom južnom rubu (Herman Bollé, 1883./1884.), a ubrzo se na trgu uređuje perivoj, nakon čega počinje gradnja kuća uz istočnu i zapadnu stranu.¹¹ No nasuprot Zrinskom trgu, već prije formiranomu palačama neorenesansnoga stilskog izraza, na Strossmayerovu će trgu prevladati neobarokni stil, primjeren kasnom historicizmu zadnjih dvaju desetljeća 19. stoljeća.

Sam format trga, odnosno činjenica da osim graničnih ulica prema drugim trgovima sjeverno i južno (danas Boškovićeve/Hebrangova i Hatzova/Trenkova), postoje i dvije ulice koje do njega vode po sredini s istoka i zapada (Matičina i Katančićeva), nametnuli su kao ključnu temu uglovnice. Uglovnica je tako i prva palača sagrađena na Strossmayerovu trgu, ona Ljudevita Vranyczany-Dobrinovića, danas Moderna galerija (Otto von Hofer, 1881. – 1883., Hebrangova 1), s impozantnim skošenim uglom naglašenim edikulom s balkonom, kroz koji je organiziran i kolni ulaz.¹² Ali za razliku od ovoga ekstravagantnog rješenja inspiriranog novim traktom samoga bečkog Hofburga (Carl von Hasenauer, Gottfried Semper, 1881.),¹³ koje je u Zagrebu moglo biti oponašano samo u određenim segmentima, upravo se na Strossmayerovu trgu razvio model koji će uveliko obilježiti kasnohistoricističku arhitekturu u Zagrebu, a to je uglovnica s kupolom. Prvu uglovnicu toga tipa uz Boškovićeve ulicu projektira Ivan Plochberger st. – neorenesansna dvokatnica Hinka Grünwalda (1885. – 1886., kbr. 1)¹⁴ – a ubrzo zatim svoju prvu uglovnicu s kupolom (ali i svoj prvi zagrebački projekt) u neobaroknom slogu izvodi Leo Hönigsberg na suprotnom kraju istoga bloka uz Matičinu ulicu (1887. – 1888., kbr. 3) za glavnog projektanta trga, već spomenutoga

5. Palača Prister, Strossmayerov trg 2, *Wiener Bauindustrie-Zeitung / Wiener Bauten-Album*, 1895.

Prister Palace, Strossmayer Square 2, 1893, from the Wiener Bauindustrie-Zeitung / Wiener Bauten-Album, 1895

Mirka pl. Halpera.¹⁵ Te dvije uglovnice omedile su parcelu na kojoj će nekoliko godina poslije svoje mjesto naći palača Prister, ali prije toga reprezentativnim višekatnicama s inačicom ukošenih uglova i manjih kupola definirane su i neke druge ključne točke Strossmayerova trga: ugao Matičine ulice s palačom Matice hrvatske (Ferdinand Kondrat, 1886./1887., kbr. 4), te ugao Katančićeve ulice s palačom Karla Schlesingera – *Palace hotel* (Leo Hönigsberg, Julije Deutsch, 1891./1892., kbr. 10).¹⁶ Uz Halpera, pak, parcelu za svoju kuću na Strossmayerovu trgu bira još jedan zagrebački urbanist, Milan Lenuci (1887. – 1888., kbr. 11), naglasivši ju tornjem, ali i projektant palače Prister Leo Hönigsberg (1898., kbr. 8).¹⁷ Tu lokaciju za svoju rezidenciju izabrao je i tadašnji gradonačelnik Zagreba, liječnik Milan Amruš (Martin Pilar, 1892., kbr. 5).¹⁸

Prema tome, Strossmayerov trg, nedvojbeno jednu od najelitnijih lokacija u tadašnjem Zagrebu, potkraj 19. stoljeća oplemenili su raskošnim palačama istaknuti naručitelji i nadareni projektanti. U takvom okruženju palača Prister (sl. 5) svojim se

urbanističkim smještajem i arhitektonskim obilježjima istodobno uklapa u ambijent u kojem nastaje, ali se od njega i izdvaja nekim specifičnostima. S glavnim pročeljem na trgu, trokrilnim jednokatnim plastičnim tijelom određuje unutrašnje dvorište u dnu kojeg se uz Petrinjsku ulicu nalazila niža jednokatna gospodarska zgrada s kolnicom i konjušnicom (sl. 6). Činjenica da je palača bila rasterećena od kolnog ulaza omogućila je impostaciju raskošnog predvorja i trokrakog stubišta cijelom dubinom pročelnog krila, a navedeno osovinsko rješenje iskazano je na pročelju sceničnim portalom nadvišenim balkonom te elegantnom atikom sa skulpturama. No osim reprezentativnog pročelja, palača se ističe i artikuliranim dvorišnim začeljem, za kojim prema izvorima nije zaostajalo ni ulično pročelje gospodarskog trakta. Formirajući tako svojevrсни *cour d'honneur*,¹⁹ palača Prister, osim što dominira trgom *perivojne potkove*, postaje jedno od ranijih kvalitetnih arhitektonskih ostvarenja u ulici koja će kvalitetnu arhitekturu zadobiti tek u 20. stoljeću.²⁰ Navedeno, naravno, ne govori samo o projektantima, nego i o samom naručitelju – Guidu Pristeru.

6. Litografija Zagreba, 1926., detalj s vidljivom gospodarskom zgradom palače Prister u Petrinjskoj ulici
Lithograph of Zagreb, 1926, detail showing an auxiliary building of the Prister Palace in Petrinjska Street

Naručitelj palače Prister

Guido Prister (1859. – 1914.) pripadnik je židovske obitelji podrijetlom iz Furlanije (Gradisca d'Isonzo), a začetnici njezinoga zagrebačkog ogranka su Guidov otac Girolamo (1824. – 1912.) i njegov brat Emanuel (1814. – 1882.).²¹ Oba su se brata nakon školovanja u Trstu trajno nastanila u Zagrebu, gdje su kao veletrgovci stekli bogatstvo i ugled. Tako se primjerice Emanuel, uz trgovinu stokom i osnivanje tvornica, istaknuo kao gradski zastupnik, iniciravši gradnju gradskog vodovoda. Darovao je također svoje zemljište u Praškoj ulici za izgradnju sinagoge, a oporučno ostavlja novac za stipendije Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Girolamo je pak u Rijeci utemeljio parobrodarsko društvo Ungaro-Croata, dok je u Zagrebu vodio trgovine brašna i tjestenine. Može se pretpostaviti da njegove poslove nastavlja i jedan od sedmorice sinova – Guido, koji se primarno bavio trgovinom drvom – *Holzhändler* – kako čitamo na njegovu žigu (otisnutom na dokumentima povezanim s izdavanjem

građevinske dozvole).²² Guido Prister, međutim, palaču na Strossmayerovu trgu gradi u ime svojih malodobnih sinova Lovre i Miroslava.²³

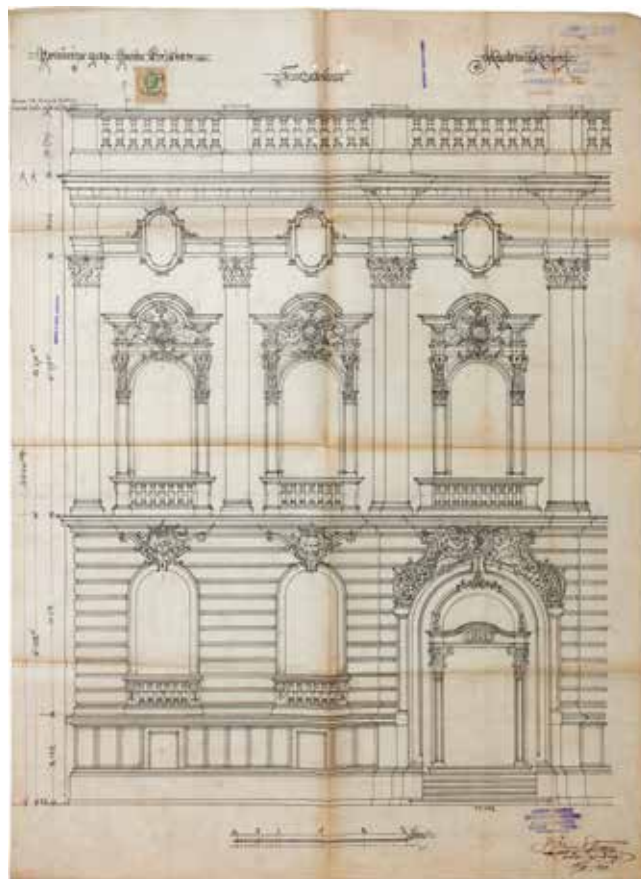
Narudžba i gradnja palače Prister

Gradnju palače Guido Prister povjerio je, kako je već spomenuto, istaknutim zagrebačkim arhitektima – Leu Hönigsbergu i Juliju Deutschu. Njihov potpis nalazimo na projektima palače datiranima 9. ožujka 1893. te na projektima gospodarske zgrade s konjušnicom od 17. travnja iste godine. No sam proces projektiranja započeo je 1892. godine, a zbog nesporazuma između vlasnika i Gradskog poglavarstva oko zaštite građevine od požara, pitanje dobivanja stambene dozvole trajalo je još neko vrijeme i nakon dovršenja gradnje u kolovozu 1893. godine, kako je to ostalo zabilježeno u dokumentaciji pohranjenoj u Državnom arhivu u Zagrebu.²⁴

Prvi dokument povezan s gradnjom palače Prister datira od 24. kolovoza 1892. godine, kada Guido Prister u ime malodobnih sinova Lovre i Miroslava moli *Poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba* da što prije pošalje povjerenstvo radi izdavanja građevinske dozvole prema priloženim projektima jednokatne palače na Akademičkom trgu i jednokatne gospodarske zgrade sa stajom u Petrinjskoj ulici. Očevid građevno-vatrogasnog odbora obavljen je 2. rujna, a u skladu s primjedbama i građevinska dozvola izdana je 5. rujna uz nekoliko manjih uvjeta,²⁵ od kojih je najzanimljiviji prijedlog da fasada gospodarske zgrade bude bogatije oblikovana.

Kopije korigiranih nacрта na platnu trebalo je predati u roku od nekoliko dana, ali arhitekti su pristupili nešto radikalnijoj preradbi projekta, poslavši ga Poglavarstvu na uvidaj tek 9. ožujka iduće godine. U međuvremenu, u samoj je konjušnici došlo do promjena u podrumu zbog novog smjera gradnje i nemogućnosti uključivanja starih temelja u novu građevinu, što je dovršenje projekta za taj dio sklopa produžilo do 17. travnja. Uz nazočnost Hönigsberga i Deutscha obavljen je potom očevid građevno-vatrogasnog odbora, a u zapisniku su detaljno opisane izmjene projekta palače i gospodarske zgrade u odnosu na prvotni projekt, koje su bile veće od korekcija koje je tražilo Poglavarstvo. Doznajemo tako da su stube palače bile osnovane »dvokrilno«, a da su sada projektirane »trokrilno«, nadalje u prizemlju i na katu mijenjani su tlocrtni raspored i debljina pojedinih zidova, a u južnom je krilu dodan mezanin. Sama palača trebala je biti viša od susjednih dviju kuća, a sada je niža. Povjerenstvo također procjenjuje da središnji svjetlik nije siguran od požara. Za gospodarsku zgradu konstatirano je da je cijela »mutirana«.

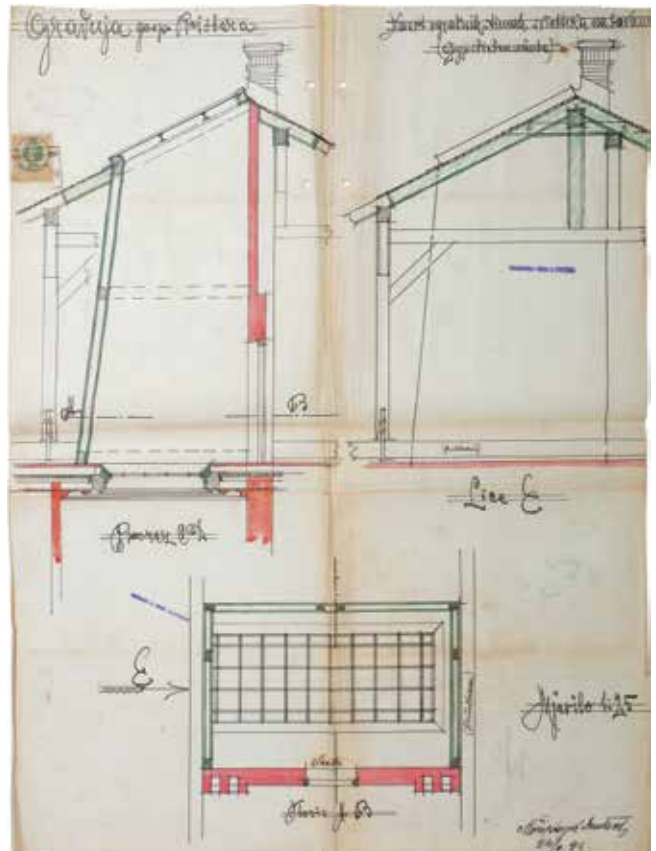
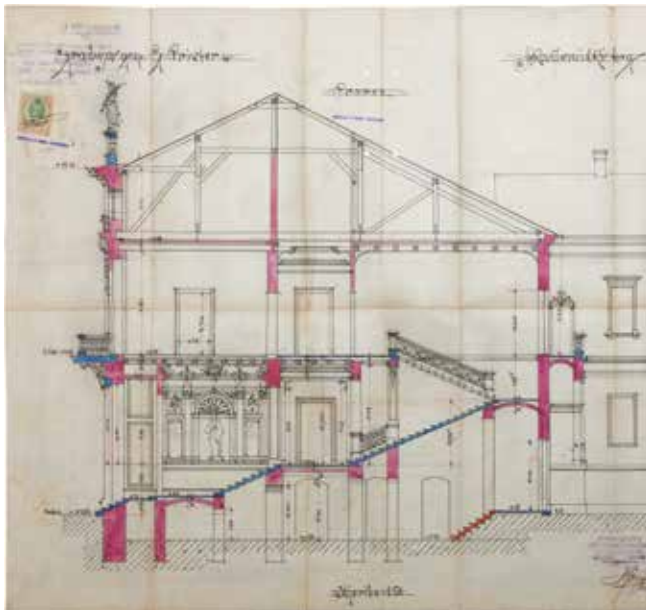
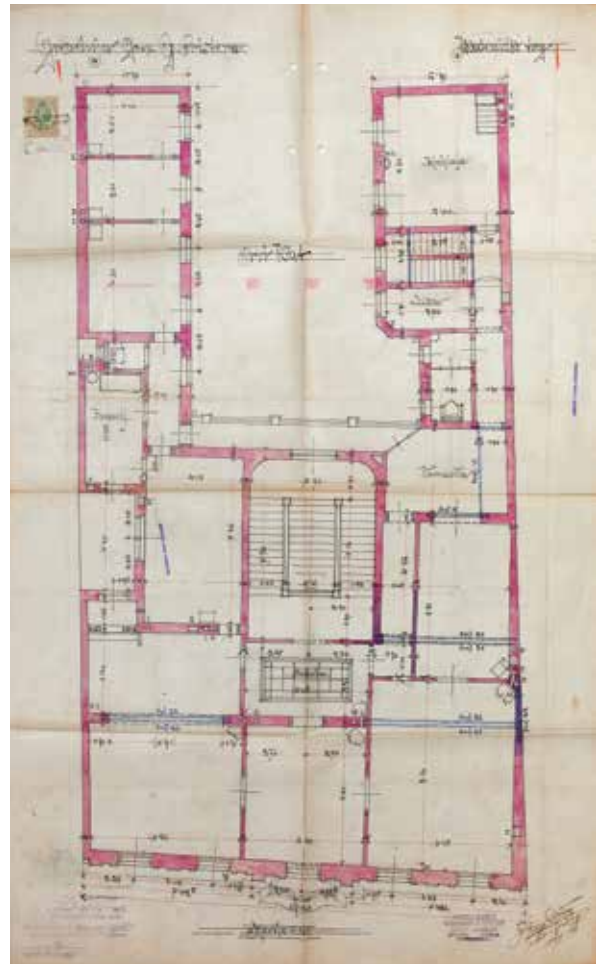
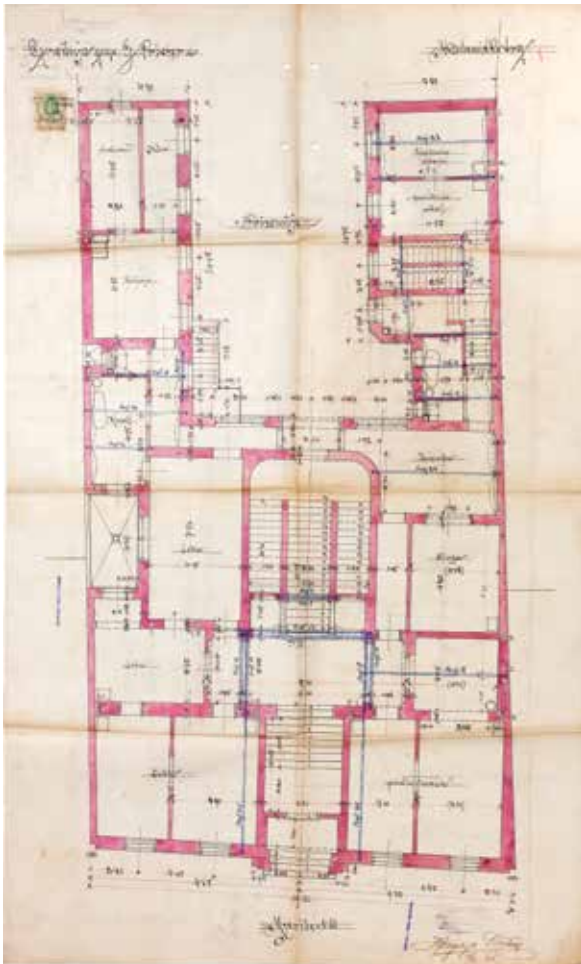
Promjene projekta prihvaćene su i palača je za četiri mjeseca »posve dovršena«. Nakon toga, 24. kolovoza 1893. Guido Prister se u ime malodobnih sinova obratio Gradskom poglavarstvu s molbom da što prije pošalje povjerenstvo kako bi dobio stambenu dozvolu. Građevno-vatrogasni odbor na uvidaju 6. rujna, međutim, procjenjuje da građevina nije sigurna od požara, tako da Poglavarstvo odbija izdati stambenu dozvolu. Slijedilo je međusobno dopisivanje Pristera i Poglavarstva,²⁶ da bi ubrzo stigle nove upute prema kojima konstrukcija svjetlika mora činiti samostalno tijelo, nadalje sve strane njegove konstrukcije moraju biti obavijene sadrenim pločama, vrata u svjetlik iz tavana moraju se izvesti u zidu od opeke te moraju biti željezna, a stakleni krov nad svjetlikom ne smije imati drvenih sastojnica. Ponovni očevid građevno-vatrogasnog odbora 27. rujna rezultirao je još detaljnijim isticanjem nedostataka koje treba popraviti: 1. drveni žlijeb u staji mora se ukloniti, 2. drvena stuba za tavan palače samo je dobila oplatu od lima, a treba ju zamijeniti kamenom, 3. svjetlik i dalje nije siguran od vatre, pa treba veznu gredu na tavanu sa svake strane odrezati na dužinu od jednog metra i spojiti ju željeznom traverzom, 4. treba obložiti podzidnice svjetlika, 5. vrata i dovratnike na tavanu treba izvesti u željezu. Na navedeno Prister se ponovno žalio istaknuvši da je odluka Poglavarstva potpuno neopravdana jer se od njega zahtijevaju na »posve gotovoj i po svim principima moderne arhitektonike sagrađenoj kući« promjene koje bi bez razloga prouzročile veliku štetu. Neopravdanost

odluke zatim obrazlaže točku po točku, upozoravajući pritom da bi »po slavnom Poglavarstvu određena rekonstrukcija, odnoseća se na preoznačenje grede, odpala, jer bi njom u konstrukciju krova se uvukla nečuvena nesolidnost«.²⁷ Prister na kraju traži da Gradsko poglavarstvo prosljedi njegovu žalbu Visokoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi, no odgovor Vlade bio je identičan stajalištu Poglavarstva, koje je stoga 9. prosinca 1893. ponovilo svoje zahtjeve.

Slučaj nije okončan do završetka kalendarske godine, tako da 5. veljače 1894. Prister javlja Poglavarstvu da je obložio podzidnice svjetlika, a umjesto da odreže vezne grede u potkrovlju, dao ih je obložiti limom, s obzirom na to da se stručnjaci »ustručavaju preuzeti takvu radnju da ne bi naštetili konstrukciji krova«. No Poglavarstvo ustraje u svojim zahtjevima i traži od Pristera da navedeni zahvat izvede u roku od dva mjeseca pod prijetnjom globe.²⁸

Kada se Guido Prister preselio u novu palaču na Strossmayrovu trgu, ne znamo, no teško je ne komentirati ipak, čini se, pretjerane zahtjeve Gradskog poglavarstva i nevjerojatnu birokraciju koja ih je pratila. U svakom slučaju, palača je u vlasništvu obitelji bila još 1911. godine, kada Lovro i Miroslav Prister, koji više nisu bili malodobni, na temelju ovjerenoga gruntovnog izvataka od 30. lipnja, mole Gradsko poglavarstvo da im izda uredovnu svjedodžbu za palaču i konjušnicu (koja je tada već bila adaptirana u Hrvatsku pučku seljačku tiskaru). Možemo pretpostaviti da su im navedeni dokumenti trebali radi prodaje palače koja će ubrzo promijeniti vlasnike, kako to pokazuju arhivski izvori.²⁹

7. Projekt palače Prister, Leo Hönigsberg i Julije Deusch, 1893., pročelje (str. 72), tlocrti prizemlja i prvog kata, presjek kroz predvorje i stubište, presjek kroz svjetlik (Državni arhiv u Zagrebu)

Project of the Prister Palace, Leo Hönigsberg and Julije Deusch, 1893, façade (p. 72), floor plans of the ground floor and first floor, cross-section of the entry hall and the staircase, cross-section of the skylight

8. Pogled na stubište od glavnog ulaza

View of the staircase from the main entrance

9. Središnji krak imperijalnog stubišta

The central arm of the imperial staircase

10. Prozor prema galeriji
Window to the gallery

11. Stubište na prvom katu, ulaz u pročelne dvorane
Staircase on the first floor, entrance to the front halls

Arhitektonska obilježja palače

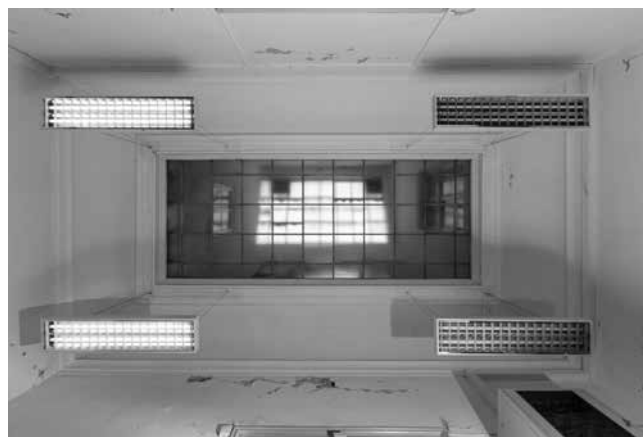
Usporedbom projekta palače iz travnja 1893. (tlocrti podruma, prizemlja i prvog kata, uzdužni presjek s pogledom na sjever, zapadno pročelje; sl. 7) i postojećeg stanja, kao i na temelju provedenih restauratorskih sondiranja,³⁰ možemo zaključiti da je projekt realiziran gotovo u cijelosti, te da je unatoč kasnijim preinakama povezanim s promjenama vlasnika i namjene, palača do danas velikim dijelom sačuvala svoja izvorna obilježja. To se jedino ne odnosi na gospodarsku zgradu s konjušnicom, koja je u međuratnom razdoblju srušena i zamijenjena stambenom višekatnicom, čime se okruženje palače radikalno promijenilo.

Prostornu organizaciju palače karakterizira neobarokni stil. U okviru barokom inspiriranoga otvorenog trokrilnog tlocrta, zapadno ulično pročelno krilo sa središnjim predvorjem i stubištem ističe se velikom širinom (tri reda prostorija), a bočna su dvorišna krila uža (jedan red prostorija), s tim da je južno krilo s pomoćnim stubištem nešto šire od sjevernoga. Palača je imala dvije reprezentativne stambene etaže – visoko prizemlje i prvi kat, nadalje podrum formiran ispod središnjega i sjevernog dijela, mezanin samo u južnom bočnom krilu te visoko potkrovlje.

Stubište svojim osovinskim smještajem cijelom dubinom pročelnog krila znači organizacijsku jezgru unutrašnjeg

12. Balkon salona na prvom katu
Balcony of the salon on the first floor

13. Predsoblje, strop sa zenitalnim osvjetljenjem
Anteroom with zenith lighting

prostora i najraskošnije opremljen dio interijera, u kojem do izražaja dolaze barokom inspirirani efekti sceničnosti i dinamike (sl. 8–11). Kroz središnji se portal pristupa u prvi široki krak što se uspinje do predvorja u visokom prizemlju, iz kojega se bočno ulazi u dva nasuprotna predsoblja te preko njih u pročelne i začelne prostorije. Dalje u stražnjem dijelu pročelnog krila palače nastavlja se kameno stubište do prvog kata, koncipirano tako da se središnji krak na razini međupodesta grana u dva paralelna kraka – stubište tzv. imperijalnog tipa – koja vode do podesta na prvom katu, s ulazima u središnje predsoblje i bočne prostorije. Kutovi stubišnog prostora su zaobljeni, a cijelo je imperijalno stubište pod zrcalnim stropom prvog kata, čime je ostvaren visoki prostor osvijetljen velikim začelnim prozorom, također probijenim na razini prvog kata prema dvorišnoj galeriji.

U skladu s osovinskom organizacijom i raspored prostorija u pročelnom dijelu stambenih etaža je simetričan. U prizemlju se tako sa svake strane stubišta nalaze po dvije sobe, dok su u pročelnom dijelu prvog kata središnje predsoblje i tri salona – srednji manji s balkonom i bočni veći (sl. 12). Predsoblje je zenitalno osvijetljeno preko svjetlika (uzroka ranije spomenutih prijedora s vatrogasnim odborom; sl. 13).

Tlocrtna dispozicija bočnih dijelova prizemlja i kata manje je pravilna, a velika dubina krila imala je za posljedicu oblikovanje još jednog svjetlika u sjevernom krilu, kao i stanjenje južnog krila na njegovu spoju s glavnim krilom, kako bi se omogućilo bolje osvijetljenje dvorišnim verandama. Time su sporedni prostori palače funkcionalnim asimetričnim rasporedom dobili određeni pečat modernosti, što je omogućeno i primjenom željeznih traverzi koje ojačavaju drvenu međukatnu konstrukciju na mjestima velikih raspona i podupiru pitke segmentne svodove u gospodarskim zonama.

O izvornoj namjeni tako očuvanih prostorija doznajemo iz projekta. U prizemlju je bila portirnica (južno uz prvi stubišni krak), sobe za poslugu (iza portirnice), sobe za kuharicu i sobaricu (u mezaninu) te kuhinja, spremište, izba, soba za služinčad i kupaonica (u sjevernom krilu). Na katu su bili prostori za vlasnike – saloni u pročelnom dijelu te spavaće

14. Stubište, kip s ograde (personifikacija Slobode)
Staircase, statue from the railing (personification of Freedom)

sobe i kupaonica u sjevernom krilu, a na kraju južnog krila iza pomoćnog stubišta nalazila se kuhinja.

Osim prostorne organizacije, ono što daje posebnu kvalitetu ovoj palači i u čemu je jasno izražen neobarok njezina je unutrašnja oprema. U tom pogledu posebno su luksuzno riješeni ulazni prostor i stubište.³¹ Zidove raščlanjuju kompozitni pilastri, osamostaljeni na spoju prvoga stubišnog kraka i predvorja u visokom prizemlju u pilone koji podupiru

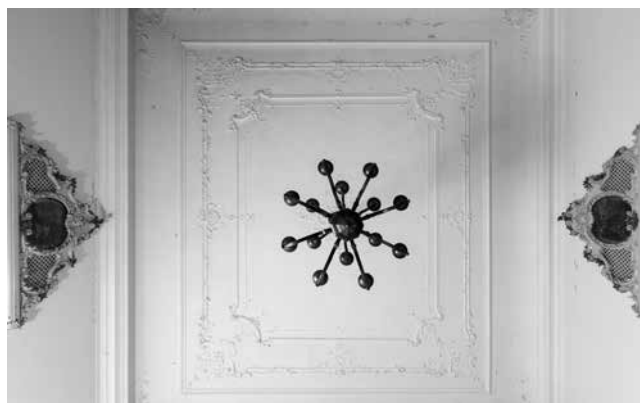

15. Južni salon na prvom katu, pogled prema vratima i kaminu
South salon on the first floor, view of the door and the fireplace

17. Južni salon, kazetirani strop, detalj
South salon, cassette ceiling, detail

16. Srednji salon, vrata
Middle salon, door

18. Srednji salon na prvom katu, strop ukrašen štukaturama, detalj
Middle salon on the first floor, ceiling decorated with stucco, detail

19. Glavno (zapadno) pročelje
Main (west) façade

gređe iznad otvora, čime je potencirana sceničnost prostora. Plohe zidova između pilastara raščlanjene su bogato ukrašenim lukovima i kartušama, a poviše završnog vijenca na katu oblikovani su okulusi. Profilacijama u štuku artikuliran je i zrcalni strop iznad gornjeg dijela stubišta. Svi navedeni elementi raščlambe i dekoracije danas su objeljeni, ali su izvorno bili marmorizirani u svjetlosivim i svjetložutim tonovima.³² Od štuka su i balustrade koje obrubljuju stubišne krakove, obrađene tako da oponašaju strukturu kamenih ploča rukohvata.³³ Na ugaonim stupićima balustrada na međupodestu postavljene su brončane skulpture personifikacija Slobode – krilati ženski likovi s bakljama (svjetiljkama; sl. 14). Tim rafiniranim svijetlim tonovima kontrast čini zidna oplata uza stube od marmoriziranoga crvenkastog *stucco-lustre* sa zelenim rubom. Podovi podesta i predvorja u stubištu popločeni su teracom s crnim ornamentalnim motivima.

Valja napomenuti da usporedba današnjeg stanja s projektom (presjek) pokazuje nešto raskošnije planirano uređenje stubišta od izvedenog (uz ulazni krak u zidnoj su se niši trebale nalaziti skulpture, a luneta niše trebala je biti ukrašena školjkom; ograda uz gornji krak stuba trebala je biti sastavljena od C voluta). Dio navedenih razlika možda je posljedica naknadnog osiromašenja, a dio je svakako rezultat promjena nastalih tijekom gradnje. Prije spomenuti problemi oko dobivanja stambene dozvole sigurno su usporili unutrašnje opremanje, a da se stubište uređivalo još i u 20.

stoljeću svjedoče crteži s potpisom slikara Ernesta Tomaševića (1897. – 1980.) iz 1914. godine – tlocrt, presjek i nacrt zidova stubišta s označenom oplatom *stucco-lustrom* te prikaz neobaroknih vratnica glavnog portala.³⁴

Osim stubišta, bogatom opremom ističu se i saloni na prvom katu. Južni salon uređen je u smeđim tonovima te je vjerojatno služio kao soba za gospodu – *Herrenzimmer* (sl. 15). Donji dio zidova ima drvenu oplatu, unutar koje su i »skrivena« vrata, a gornji su dijelovi zidova obloženi tapetama s reljefno izvedenim vegetabilnim ukrasima. U smeđem drvu oblikovan je i kazetirani strop čija su četverokutna i poligonalna polja ukrašena vegetabilnim i figurativnim motivima izvedenima oslikom, reljefom i intarzijama (sl. 17). U srednjem salonu, uređenom u svijetlim tonovima,³⁵ zrcalni je strop s neobaroknim štukaturama s motivom vitica, voluta i palmeta (sl. 18). Dvokrilna vrata između salona uokvirena su drvenim okvirima zaključenima zaobljenim volutnim zabatima u kojima su pozlaćene lavlje glave i vitice (južni salon), odnosno medaljoni sa slikama i rešetkasti ukrasi (*Gitterwerk*), uobičajeni u kasnobaroknim štukaturama (srednji salon; sl. 16). Sjeverni salon, izvorno vjerojatno blagovaonica, preoblikovan je u prvoj polovini 20. stoljeća, tako da je iz izvorne faze ostao samo okvir vrata prema središnjoj dvorani, s neoklasičnim medaljonom.³⁶

Neobarokna stilska obilježja daju snažan pečat i oblikovanju vanjšine palače Prister, osobito kada je u pitanju bogato

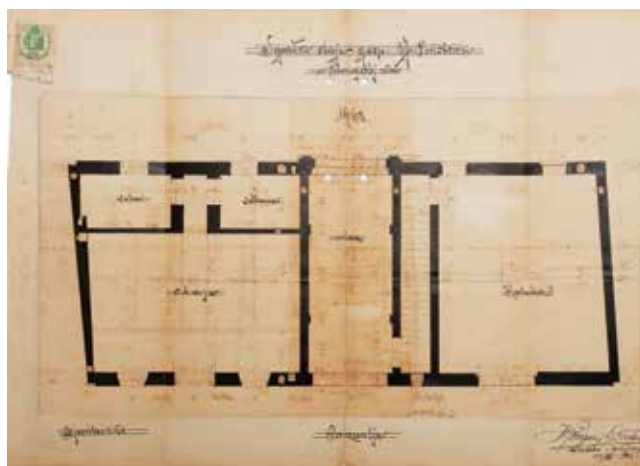
20. Glavni portal
Main portal

22. Istočno (dvorišno) pročelje
East (courtyard) facade

21. Figurativna plastika iznad portala
Figurative reliefs above the portal

23. Gospodarska zgrada s konjušnicom, tlocrt prizemlja, Leo Hönigsberg i Julije Deutsch, 1893. (Državni arhiv u Zagrebu)
Economy building with a stable, floor plan, Leo Hönigsberg and Julije Deutsch, 1893

ukrašeno zapadno pročelje na Strossmayerovu trgu (sl. 19). Iznad donje zone artikulirane rustikom diže se veliki red korintskih pilastara s impostima koji obuhvaćaju prvi kat i potkrovnju etažu, a cijelo je pročelje zaključeno atikom s balustradom. U takvoj koncepciji pročelje je rastvoreno s pet prozorskih osi, od kojih je središnja os s portalom u prizemlju i balkonom na katu na rizalitno istaknutom polju naglašenom udvojenim pilastrima.

Glavni portal najplastičnije je oblikovani dio pročelja, a poseban efekt postignut je njegovim udvostručenjem: vanjski lučni portal bez vratnica uokviruje bačvasto svodenu nišu u koju je uvučen nešto manji portal s vratnicama (sl. 20). Na nadvoju vanjskoga kamenog portala dvije su sjedeće ženske

figure koje drže grb, a iz bočnih se dijelova luka izdiže dinamično oblikovana biljna dekoracija koja prelazi u volutne konzole konveksno-konkavnoga kamenog balkona na prvom katu, obrubljenog balustrima (sl. 21).

Rafinirana međusobna distinkcija karakterizira i oblikovanje prozorskih otvora. Visoko prizemlje rastvoreno je lučnim francuskim prozorima na čije se zaglavne kamenove nadovezuju maskerone uokvireni viticama koje formiraju svojevrsna trokutna postolja također francuskih prozora na prvom katu, na kojima je ostvaren još jači plastični naglasak. Doprozornici su ovdje, naime, obrubljeni korintskim pilastrima iz

kjih se izdižu volutne konzole noseći raskošne zaobljene zabate s figurama *putta* i grbovima. U potkrovnjoj su zoni mali prozori u obliku kartuša, postavljeni tako da prekidaju grede velikog reda pilastara. Na balustradi atike izvorno se nalazilo šest alegorijskih skulptura – ženskih figura s različitim simbolima,³⁷ pripisanih kiparu Dragutinu Moraku (1839. – 1922.), inače suradniku Hönigsberga i Deutscha.³⁸

Dvorišna pročelja karakterizira raščlamba trakama stilizirane rustike i razdjelnim vijencima (sl. 22). U skladu s (neo)baroknim načelom subordinacije najsloženije je pročelje središnjeg krila. S rustične baze u zoni podruma dižu se toskanski pilastri visokog prizemlja i lukovi između njih, od kojih središnji uokviruje ulaz u podrum, a iznad pilastara je balustrada galerije na prvom katu. Dvorišna pročelja bočnih krila rastvorena su jednostavnim prozorima,³⁹ ali iz projekta doznajemo da su trebali imati nešto bogatije okvire.⁴⁰ Takvo razrađeno rješenje dvorišne strane palače povezano je s oblikovanjem kolnog ulaza iz Petrinjske ulice kroz gospodarsku zgradu.

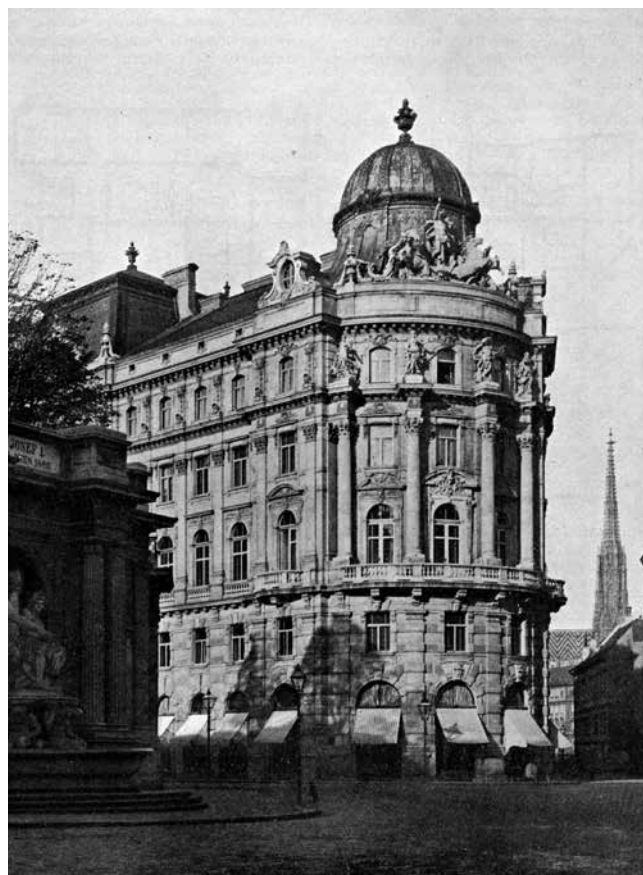
Podatke o izgledu gospodarske građevine danas možemo dobiti iz projekta Hönigsberga i Deutscha, koji sadrži tlocrte (sl. 23), a vanjski izgled sa strane Petrinjske ulice ostao je zabilježen na litografiji Zagreba iz 1926. godine (sl. 6).⁴¹

Sredinom prizemlja protezala se veža, flankirana stubištem i spremištem za kola na jednoj te konjušnicom i stanom za kočijaša na drugoj strani. Sličan se raspored ponavljao u podrumu, nadsvodenim plitkim segmentnim svodovima, a na prvom su se katu nalazili sjenik i žitnica. Ulično pročelje bilo je rastvoreno s pet prozorskih osi, od kojih je u središnjoj bio portal veže s plastično istaknutim okvirom. Gospodarska zgrada s konjušnicom ubrzo je prenamijenjena u tiskaru,⁴² da bi 1931. bila srušena i zamijenjena stambenom višekatnicom.

Palača Prister i njezini projektanti

Tako oblikovana neobarokna palača Prister odlikuje se urbanističko-arhitektonskom kvalitetom koja nije relevantna samo u usporedbi sa zagrebačkom historicističkom arhitekturom, nego i u kontekstu cjelokupnog opusa njezinih projekatana – Lea Hönigsberga i Julija Deutscha – ima istaknuto mjesto. Kako je već spomenuto, djelovanje Hönigsberga i Deutscha značilo je za zagrebačku arhitekturu stilsku prekretnicu iz neorenesanse strogog historicizma u raskošni neobarok kasnog historicizma.⁴³ Navedeno stilsko opredjeljenje proizlazi ponajprije iz zajedničkog školovanja dvojice arhitekata u Beču, upravo u trenutku kada većina arhitekata, pa tako i njihovi profesori, prihvaćaju neobarok.

Leo Hönigsberg i Julije Deutsch školuju se na Technische Hochschule, kod Heinricha von Ferstela (1828. – 1883.) i Carla Königa (1841. – 1915.).⁴⁴ Riječ je o tada vodećim bečkim arhitektima, autorima mnogih prestižnih građevina na samom Ringu.⁴⁵ No dok stariji od profesora – Ferstel, prolazi razvojni put od početne neogotike (*Votivkirche*, 1855.) i dominantne neorenesanse (Muzej primijenjenih umjetnosti, 1871.; Škola za umjetnost i obrt, 1877.), preko kombinacije

24. Zgrada Philipphof u Beču, Carl König, 1883.
Philippshof building in Vienna, Carl König, 1883

neorenesanse i neobaroka (palača nadvojvode Ludwiga Viktora, 1863. – 1869.; Sveučilište u Beču, 1883.),⁴⁶ do naglašenog neobaroka – palača Austrijskog Lloyda u Trstu (1883.), König, koji je karijeru započeo kao Ferstelov asistent,⁴⁷ od početka preferira neobarok.⁴⁸ Upravo je on autor prototipske neobarokne uglovnice sa zaobljenim uglom i kupolom – *Philippshof* (1883.; sl. 24), inspirirane obližnjom Dvorskom školom jahanja (1729. – 1735.) Josepha Emanuela Fischera von Erlacha⁴⁹ te projektirane u godini kada umire Ferstel i kada Hönigsberg završava studij. Zaobljenim uglovima oživljavat će König bečku stambenu arhitekturu i poslije (palača Herberstein na uglu Michaelerplatzta i Herrengasse, 1897.), a od raskoši neobaroka ne odustaje ni nakon smjene stoljeća, kako to pokazuje Kuća industrije (1906. – 1909.) na Ringu.⁵⁰

Po završetku studija – Deutsch 1882., Hönigsberg 1883. godine – a prije dolaska u Zagreb 1888. i udruživanja u zajednički biro 1889. godine, arhitekti stječu praksu u različitim europskim zemljama. Julije Deutsch tako traži inspiraciju u Parizu, Belgiji, Nizozemskoj i Njemačkoj,⁵¹ radeći s nekima od istaknutih historicističkih arhitekata, poput Alfreda-Philiberta Aldrophea (1834. – 1895.), autora sinagoga u Parizu (1874.) i Versaillesu (1886.), ali i neobaroknog *Hôtel Marigny* u Parizu (1873. – 1883.), s tipičnim francuskim *cour d'honneur*. Došavši u Zagreb, Deutsch je najprije godinu dana bio zaposlen u birou Kune Waidmana

25. Uglovnica Mirka pl. Halpera, Strossmayerov trg 3, Leo Hönigsberg, 1887.–1888.
Mirko pl. Halper's corner building, Strossmayerov trg 3, Leo Hönigsberg, 1887–1888

(1845. – 1921.), koji u to vrijeme također uz neorenesansu prihvaća i neobarok.⁵²

Leo Hönigsberg pak nakon diplome još neko vrijeme ostaje u Beču zaposlivši se u uredu Ludwiga Tischlera (1840. – 1906.), glavnog projektanta Bečkoga građevinskog društva (*Wiener Baugesellschaft*).⁵³ U nizu stambeno-poslovnih zgrada, svih redom obilježenih neobarokom, koje je Tischler projektirao prije i tijekom Hönigsbergova asistiranja (Graben 7, 1875.; Rooseveltplatz 11, 1880.; Am Hof 11, 1882. – 1883.; Kärtner Strasse 47, 1889.; Kärtner Strasse 49, 1889.),⁵⁴ prepoznatljivim repertoarom postaje razrađena raščlamba s velikim redovima poviše rustike, rizalitima i erkerima, atikama s kipovima, raskošnom arhitektonskom plastikom s maskeronima, girlandama i lambrekenima, te efektnim zaobljenim uglovima s kupolama. I u kontekstu samog Beča te inovacije nakon što su dale pečat samom Ringu, značile su reprezentativnu transformaciju stambeno-poslovnih blokova unutar povijesne jezgre.⁵⁵

Formiran u takvom ambijentu, Hönigsberg po povratku u Zagreb logično nastupa s neobaroknom uglovnicom ak-

26. Uglovnica Matilde Hönigsberg, Frankopanska 2 / Ilica 41, Leo Hönigsberg i Julije Deutsch, 1894.

Matilda Hönigsberg's corner building, Frankopanska 2 / Ilica 41, Leo Hönigsberg and Julije Deutsch, 1894

27. Palača Sturany u Beču, Ferdinand Fellner i Hermann Helmer, 1874.
Sturany Palace in Vienna, Ferdinand Fellner and Hermann Helmer, 1874

centiranom kupolom – već spomenutom palačom Halper na Strossmayerovu trgu 3 (1887./1888.; sl. 25), razvivši potom temu kupole i kao središnjeg naglaska na zgradi Hrvatskoga učiteljskog doma na Trgu Republike Hrvatske 4 (1888./1889.). U još jednom samostalnom projektu, trodijelnoj višekatnici u Ilici 51–53a, koju projektira za roditelje – Mavra i Matildu Hönigsberg (1887. – 1888.) – primijenit će suvremeni bečki tip oblikovanja monumentalnog sklopa s više objedinjenih kuća, pri čemu ujedno koristi bogatu arhitektonsku dekoraciju, naglasivši središnji rizalit pročelja atikom sa skulpturom, a vežu štukaturama. Premda će i poslije u zajedničkom uredu s Deutschem varirati navedene teme na uspješan način, poput neobarokne uglovnice u Ilici 41 / Frankopanskoj 2 (1894.) s ugaonom kupolom (sl. 26), ili pak Starčevićeva doma (1894./1895.) na Starčevićevu trgu 6 sa središnjom kupolom, pridavši pročeljima još veći udio figurativne skulpture, najraniji Hönigsbergovi zagrebački radovi ostaju inovativnijima i involviranijima u suvremenu bečku arhitekturu od mnogih kasnijih realizacija. Ako u svjetlu takve valorizacije, koju je prva elaborirala Lelja Dobronić,⁵⁶ sagledamo palaču Prister, moramo zaključiti da i ona pripada ranim inventivnim radovima, s time da je osim Hönigsberga navedenome zasigurno pridonio i Deutsch.

Barokni otvoreni »U« tlocrt s osovinskom impostacijom raskošnoga ulaznog prostora i stubišta cijelom dubinom glavnog krila, iskazanoga u bogatoj plastičnoj raščlambi pročelja s figurativnom i dekorativnom skulpturom na »zagrebačkom Ringu« – *perivojnoj potkovi*, te oblikovanje dvorišnih pročelja i kolnog ulaza kroz nisku uličnu zgradu na suprotnoj strani, rješenje je jednako novo u dotadašnjem radu projekatana, kao i u ustaljenoj tipologiji zagrebačke arhitekture.⁵⁷ Zagrebački standard tog vremena činile su, naime, višekatnice raskošnih uličnih pročelja, ali skromnih dvorišnih začelja, te u pravilu s dvokrakim stubištima izdvojenima u lateralno smještene prostore. U tom kontekstu, naravno, treba imati na umu razliku između palača projektiranih za jednu obitelj, kao što je bila palača Prister, i višestambenih zgrada namijenjenih iznajmljivanju. No i u prvom slučaju većinu zagrebačkih primjera karakteriziraju skromna dvorišna začelja, te stubišta smještena bočno uz veže. Izuzetci od te koncepcije, poput palače Vranyczany-Dobrinović (1881. – 1883.), s pažljivo raščlanjenim začeljem prema nižim gospodarskim zgradama, te s raskošnim (bočnim) stubištem unutar visokog prostora, najčešće su projekti bečkih arhitekata.

Stoga i palaču Prister valja razmotriti u kontekstu onodobne bečke arhitekture, iz koje su i proizašli njezini projektanti.

Po općem dojmu pročelja, detaljima vanjske i unutrašnje plastike te oblikovanju stubišta, srodna je ona u velikoj mjeri palači Sturany (Schottenring 21), koju 1874. godine projektiraju Ferdinand Fellner (1847. – 1916.) i Hermann Helmer (1849. – 1919.; sl. 27), dakle, arhitekti koji će poslije kao projektanti kazališnih zgrada biti nazočni u Zagrebu i u Hrvatskoj.⁵⁸ Kao jedna od prvih neobaroknih bečkih palača, bliska svojim uzorima, spomenuta je rezidencija dvorskoga graditelja Johanna Sturanya imala širok odraz, pa je tako mogla inspirirati i naše arhitekte. Detalji pročelja, poput bujne dekoracije koja izlazi iz zaglavnih kamenova prozora u prizemlju podupirući parapete francuskih prozora na prvom katu ili oblikovanje njihovih zaobljenih zabata s *puttima* koji nose grbove, mogli bismo smatrati izravnim citatima, jednako kao što su očite podudarnosti u oblikovanju stubišta sa zaobljenim kutovima i zrcalnim svodom sa štukaturama.

I drugi detalji unutrašnje i vanjske plastike palače Prister imaju brojne komparacije u bečkoj stambenoj arhitekturi tog vremena. Tu se tako učestalo javljaju neobaroknim štukaturama ukrašeni zidovi i stropovi stubišta i salona, nadalje drveni kazetirani stropovi oplemenjeni oslikom i štukaturama (stubište na adresi Parkring 8, stropovi u istoj palači, te na adresama Schwarzenbergplatz 1, Goethegasse 3),⁵⁹ kao i kipovi ženskih figura sa svjetiljkama (personifikacije Slobode) također postavljeni u stubištima, da navedemo samo neke od primjera. Ni galerije (ostakljene verande) između dvorišnih krila nisu strani element historicističkoj bečkoj arhitekturi (Parkring 16, Kärtnering 4).⁶⁰ Raščlamba pak pročelja velikim redom pilastara s potkrovnim prozorima i završnom balustradom sa skulpturama, svojevrsni je znak prepoznavanja bečke kasnohistoricističke arhitekture. Činjenica da je prototip sâm Michelangelov Campidoglio (1536.),

reinterpretiran potom na također rimskoj Berninijevoj palači Chigi-Odescalchi (1664.), koja je bila uzorom brojnim baroknim palačama u Beču, počevši od palače Liechtenstein (Enrico Zuccalli, Domenico Martinelli, 1692.),⁶¹ odrazila se na to da je taj motiv bio jednako popularan u bečkoj neorenesansnoj arhitekturi, kao i u onoj neobaroknoj.

No i dalje, osovinska organizacija palače Prister sa središnjim stubištem, omogućena zahvaljujući primjeni koncepcije *cour d'honneur* i kolnom ulazu kroz nisko ulično gospodarsko krilo na kraju dvorišta, ostaje bez izravne bečke suvremene paralele. Moramo stoga okarakterizirati osnovnu prostornu organizaciju palače Prister, s jedne strane znalačkom prilagodbom projekatana potencijalima parcele, formirane cijelom dubinom bloka, a s druge strane dobrom poznavanju ne samo bečkog neobaroka, nego i samih prototipova europske barokne stambene arhitekture, kako onih u Beču, tako i šire.

Ako se nakon ovog ekskursa vratimo Zagrebu i realnosti trenutka obnove grada nakon nedavnog potresa, te ponovno sagledamo palaču Prister u svjetlu njezine valorizacije, sigurni smo da je ona spomenik koji zaslužuje pažljivu obnovu.⁶² Uz neminovnu konstrukcijsku sanaciju i određene manje zahvate u interijeru i eksterijeru, moguće je restaurirati izvorno neobarokno stanje te omogućiti suvremenu funkcionalnost prostora. Ono što je, međutim, od bitnih obilježja nepovratno izgubljeno gospodarska je zgrada i odnos palače prema Petrinjskoj ulici. Ono pak što je također izgubljeno, ali što se može vratiti, imponantne su skulpture na atici pročelja. Kada bi se poduzeo taj zahtjevni restauratorski zahvat, pružio bi se model i drugim zagrebačkim neobaroknim zgradama koje su slične skulptorske ukrase izgubile davno prije potresa 2020. godine da u predstojećim obnovama vrate svoj sjaj i uljepšaju grad.

Bilješke

1 Slijed reprezentativnih trgova koji u obliku potkove uokviruju Donji grad pripisivao se zagrebačkom urbanistu Milanu Lenuciju. Prema istraživanju Snješke Knežević, ideja se javila znatno prije, sedamdesetih godina 19. stoljeća, tako da je predložen novi naziv *zelena potkova*, a u stručnoj se literaturi primjenjuje i naziv *perivojna potkova*. SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb, 1996.

2 Više o tome u: *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe (ur. Vladimir Maleković), Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2000., knj. I, II.

3 LELJA DOBRONIĆ, *Zagrebački arhitekti Hönigsberg i Deutsch*, Zagreb, 1965.

4 Po narudžbi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Institut za povijest umjetnosti izradio je konzervatorsku studiju o palači Prister: *Konzervatorski elaborat za pet zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti stradalih u potresu 22. ožujka, sv. 2, Palača*

Prister, Trg Josipa Jurja Strossmayera 2, Povijest gradnje, valorizacija i prijedlog konzervatorskih smjernica, autorica: Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, studeni 2020. Studiji su prethodila restauratorska sondiranja: MIRTA KRIZMAN, *Konzervatorsko-restauratorski istraživački radovi na kući Prister, danas Arhiv HAZU, Trg Josipa Jurja Strossmayera 2*, Špatula d. o. o., Zagreb, rujan 2020.

5 Osnovni podatci o palači (projektanti, naručitelj i godina gradnje) objavljeni su u: LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3), 23–24, 25; SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 459–460; *Historicizam u Hrvatskoj* (bilj. 2), knj. II., kat. jed. 31, 32, 475–476. Palača, međutim, dosad nije bila monografski obrađena ni valorizirana.

6 SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 306–312.

7 SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke »zelene« potkove, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 11 (1987.), 61–93.

- 8
Isto, 61; SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Akademijina palača i njezini trgovi, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, XLII, 1/60 (1994.), 35–46.
- 9
SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 8), 35.
- 10
Isto, 37.
- 11
Isto, 41.
- 12
MARINA BAGARIĆ, Arhitekt Otto von Hofer i plemićka obitelj Vranyczany-Dobrinović, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 37 (2013.), 145–158.
- 13
Isto, 146.
- 14
SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 458. Usporediti također: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Zagreb. Arhitektonski atlas*, Zagreb, 2014., 171. Neorenesansni stil uglovnice u skladu je sa smještajem prema Zrinjevcu, ali i s afinitetima toga arhitekta (autora poznate kuće – inzule u Hebrangovoj ulici, tzv. Kukovićeve bloka).
- 15
SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 461; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3), 16.
- 16
SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 462–463, 470–472.
- 17
Isto, 467–468, 473.
- 18
Isto, 464. Usporediti također: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Zagrebački povijesni trgovi, parkovi i neke ulice*, Zagreb, 2020., 409–417.
- 19
Ceremonijalno dvorište, specifično za francusku baroknu arhitekturu, oblikovano na način da je trokrilna palača bočnim krilima i dvorištem orijentirana prema glavnom ulazu iz ulice.
- 20
Više o Petrinjskoj ulici u: ALEKSANDER LASLO, Bilješke o Petrinjskoj ulici, *Čovjek i prostor*, 45/1–2 (1998.), 22–25; TAMARA MARIĆ – NATAŠA JAKŠIĆ, Petrinjska ulica u Zagrebu, *Prostor*, 19/2 (2011.), 322–335.
- 21
U stručnoj literaturi uobičajeno je pisanje prezimena kao Priester, ali na svim dokumentima vezanima uz gradnju palače vlasnik se potpisivao kao Prister, te je stoga ta inačica korištena i u ovom radu. Svi podatci o Pristerima crpljeni su iz: Židovski biografski leksikon. Radna verzija (ur. Ivo Goldstein) <<https://zbl.izmk.hr>> (gdje se također koristi varijanta prezimena Prister).
- 22
Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), *Zbirka građevne dokumentacije*, fond 1122, sign. 3923-4 (MF 485: 79–126).
- 23
Tijekom gradnje Guido Prister stanovao je u Gajevoj ulici 20, u kući koju za njega 1885. projektira Kuno Weidmann. DAZ, *Zbirka građevne dokumentacije* (bilj. 22). Više o kući u Gajevoj 20 u: ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Arhitekt Kuno Weidmann*, Zagreb, 1969., 84–86.
- 24
DAZ, *Zbirka građevne dokumentacije* (bilj. 22). Svi podatci u ovom poglavlju crpljeni su iz navedenog izvora.
- 25
Da se ne izvedu stuba na trgu, da se prikaže kako će se odvoditi oborinske vode iz kuće, da se razdjelni zid u staji provede cijelom visinom građevine sve do krova tako da bude vatrobrani, da visina štalske zgrade do krova iznosi 8,15 metara.
- 26
Dana 14. rujna Prister obećava da će ukloniti nedostatke, a 21. rujna moli da se odustane od odluke, 23. rujna Poglavarstvo odgovara da odluku ne može promijeniti te traži nacrt svjetlika, 24. rujna Prister šalje tlocrt i presjek svjetlika (potpisan od Hönigsberga i Deutscha), te ponovno moli stambenu dozvolu, to više što je stan u prizemlju već iznajmio, pa »najamnik na isti čeka«.
- 27
1. drveni žlijeb koji treba ukloniti nije žlijeb, nego ormar u koji namjerava spremiti konjsku opremu; 2. prvu stubu za tavan obložio je željeznim limom; 3. i 4. vezne grede uz svjetlik posve su sigurne od vatre jer su iznad tavanjskih pločnika, no pripravan je ipak vezne grede obložiti željeznim limom; 5. sadašnja željeznim limom opločena vrata i dovratnik u svjetliku tavana nisu usađeni u drveni okvir svjetlika, nego u zid od opeka. Drži da »govoriti danas da će se za mnogo decenija izrabiti željeznina ne može biti razložno jer frekvencija kod njega nije velika budući da u kući stanuje sam«.
- 28
Još neke vijesti oko neriješene situacije nalazimo u arhivu i iduće godine (16. veljače 1895.).
- 29
Idući vlasnik palače je Vinko Majdić, potom Teodor Schillinger koji 1924./1925. poduzima manje preinake, zatim slijedi Hrvatski autoklub, za vrijeme Drugoga svjetskog rata ovdje su smješteni Talijansko veleposlanstvo i Ustaške postrojbe, a nakon rata palača dolazi u vlasništvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Danas su u palači Arhiv HAZU te Zavod za povijesne i društvene znanosti i Odsjek za ekonomska istraživanja HAZU. Podatci o vlasnicima i njihovim adaptacijama palače u: DAZ, *Zbirka građevne dokumentacije* (bilj. 22).
- 30
MIRTA KRIZMAN (bilj. 4).
- 31
U visokom prizemlju predvorje je bilo šire, kako to svjedoče projekti i restauratorska sondiranja (vidjeti bilj. 4, 22). Izvorno rješenje stubišta, u gornjem dijelu, identično današnjem stanju, vidljivo je na staroj fotografiji. Muzej grada Zagreba, *Album radova Hönigsberga i Deutscha*; objavljeno u: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ (bilj. 1), 460.
- 32
MIRTA KRIZMAN (bilj. 4).
- 33
Isto.
- 34
Nacrti su pohranjeni u Zbirci arhitekture Muzeja za umjetnost i obrt, a dostupni su u digitalnom repozitoriju Muzeja na platformi AthenaPlus (MUO-049198, MUO-049195). Zahvaljujem kolegici Ljerki Dulibić na tom podatku.
- 35
Zidovi su u srednjem salonu izvorno bili zeleni, a u sjevernom narančasti. MIRTA KRIZMAN (bilj. 4).

- 36
Sastavni dio izvorne opreme čine dekorativni parketi te drvene vratnice i prozori, kao i kaljeve peći i kamin.
- 37
Skulpture su vidljive na fotografiji. Muzej grada Zagreba, *Album radova Hönigsberga i Deutscha*; objavljeno u: LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3), 24, 31. Fotografija pročelja je također objavljena u: *Wiener Bauindustrie Zeitung*, 1895., gdje je i kratki tekst o palači. Atributi koji bi pokazali što skulpture simboliziraju ne mogu se jasno razaznati.
- 38
IRENA KRAŠEVAC, Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 221–240, 226.
- 39
Na katu sjevernog krila su tri trokrilna prozora oblikovana u obnovi 1925. godine.
- 40
Ulaz s galerije u sjeverno bočno krilo trebao je biti nadvišen zabatom sastavljenim od C voluta i biljne dekoracije, a okviri prozora dvorišnih fasada bočnih krila sadržavali su profilirane vijence.
- 41
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, *Zbirka zemljovida i atlasa*.
- 42
DAZ, *Zbirka građevne dokumentacije* (bilj. 22).
- 43
O podjeli historicizma u Austriji vidjeti: WALTER KRAUSE, Baukunst, u: Gerbert Frodl (ur.), *Geschichte der bildenen Kunst in Österreich. 19. Jahrhundert*, München – Berlin – London – New York, Prestel, 2002., 179–184. O podjeli historicizma u Hrvatskoj vidjeti: OLGA MARUŠEVSKI, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 1986.
- 44
LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3); vidjeti i: Hönigsberg, Lavoslav (Lav, Leo), u: Židovski biografski leksikon (bilj. 21) <<https://zbl.lzmk.hr/?p=454>>.
- 45
ALFRED FOGARASSY (ur.), *Die Wiener Ringstrasse*, Wien, 2014.; WALTER KRAUSE (bilj. 43), 179–239.
- 46
ANDREAS NIERHAUS, Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Bauten, Anmerkungen zur Architektur der Wiener Ringstraße, u: ALFRED FOGARASSY (bilj. 45), 82–85, 104–107, 160.
- 47
Carl König postat će poslije dekan i rektor Visoke tehničke škole, odigravši važnu ulogu u razvoju te ustanove koja postaje vodeća u školovanju arhitekata na srednjoeuropskom području. CHRISTOPHER LONG, An Alternative Path to Modernism: Carl König and Architectural Education at the Vienna Technische Hochschule, 1890–1913, *Journal of Architectural Education*, 55/1 (2001.), 21–30.
- 48
JUTTA BRANDSTETTER, *Karl König 1841–1915. Das architektonische Werk*, diplomski rad, Universität Wien, 1996.; M. KRISTAN: Carl König. Ein neubarocker Großstadtarchitekt in Wien, u: Jüdisches Museum der Stadt Wien (Hrsg.), *Wiener Persönlichkeiten*, vol. 1. Wien, Verlag Holzhausen, 1999.
- 49
WALTER KRAUSE (bilj. 43), 224–225.
- 50
Isto, 237–238; ANDREAS NIERHAUS (bilj. 46), 136–137.
- 51
Vidjeti: Deutsch, Julio, u: Židovski biografski leksikon (bilj. 21) <<https://zbl.lzmk.hr/?p=3076>>.
- 52
Primjerice palača Gavella na Trgu bana Jelačića 6 (1889.). ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 23), 91.
- 53
LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3), 9.
- 54
Ludwig Tischler, u: *Architektenlexikon, Wien 1770–1945* <<http://www.architektenlexikon.at/de/645.htm>>.
- 55
Usporediti: KLAUS EGGERT, *Der Wohnbau der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855–1896*, Wiesbaden, 1976.; *Die Wiener Ringstrasse* (bilj. 45).
- 56
LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3), 27.
- 57
O tipologiji zagrebačke historicističke stambene arhitekture vidjeti: IVO MAROEVIĆ, Prijedlog za tipologiju stambene arhitekture u Zagrebu u drugoj polovici 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 11 (1987.), 165–185.
- 58
KLAUS EGGERT (bilj. 55), 412–417, tab. 234. Zahvaljujem kolegici Ireni Kraševac koja me je upozorila na taj primjer.
- 59
Isto, tab. 83, 92, 96, 128.
- 60
Isto, tab. 192, 251.
- 61
HELLMUT LORENZ, Architektur, u: Hellmut Lorenz (ur.), *Geschichte der bildenen Kunst in Österreich. Barock*, München – London – New York, Prestel, 1999., 219–302.
- 62
Više o tome u: *Konzervatorski elaborat za pet zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti stradalih u potresu 22. ožujka, sv. 2, Palača Prister* (bilj. 4).

Summary

Katarina Horvat-Levaj

The Prister Palace by Architects Hönigsberg & Deutsch and the Viennese Origins of Neo-Baroque in the Historicist Architecture of in Zagreb

The earthquake that hit Zagreb on March 22, 2020, in addition to the necessary structural rehabilitation of damaged buildings, also raised the question of the attitude towards architectural heritage, i.e. the proper restoration of historical buildings based on their assessment. The building stock of the historical core of Zagreb, which is despite the high value of the medieval baroque towns of Gradec and Kaptol dominated by the 19th-century architecture of the Lower Town, has opened a debate on the importance of historicism as the latter's prevalent style. In this context, neo-Baroque proved to be particularly important. Introduced in the 1880s as a stylistic variant of late historicism, it coincided with the full momentum of constructions in the best part of the Lower Town in terms of urban planning – the parks or green (Lenuci's) horseshoe – a series of squares with public buildings, thus contributing to the transformation of Zagreb after the 1880 earthquake into a Central European metropolis. At the same time, the main stylistic expression of neo-Baroque – rich architectural, decorative, and sculptural façade additions – is the element that suffered considerable damage during the recent earthquake.

The neo-Baroque transformation of the Lower Town was primarily work of Zagreb's architect Leo Hönigsberg (1861–1911) and his former fellow student in Vienna, Julije Deutsch (1859–1922), who designed a series of exquisite buildings in their joint studio (1889–1911). In this wide range of projects, the Prister Palace, built in 1893 at Josip Juraj Strossmayer Square 2, stands out for its urban and architectural quality. Today housing the archives and departments of the Croatian Academy of Sciences and Arts, the palace has been involved in a project of complete restoration, while archival research has revealed hitherto unknown details from its construction history.

Its commissioner was Guido Prister (1859–1914), member of a Jewish merchant family, and the construction was carried out on behalf of his minor sons – Lovro and Miroslav. Rich archival sources in the State Archives in Zagreb include signed and dated plans and the accompanying documentation.

By comparing the project and the present condition, and based on restoration probing, it can be concluded that the project was realized almost in full, and that despite later changes related to the change of owners and purpose, the palace has largely retained its original features to the present day. With its main façade overlooking Strossmayer Square, the three-winged volume delineates the courtyard at the bottom of which, along Petrinjska Street, there used to be a low stable with a gate, which created a sort of *cour d'honneur*. The fact that the palace itself had no driveway made it possible to include a magnificent entry hall and a three-arm staircase along the entire depth of the front wing, and this solution had its counterpart in the façade, with a dramatic portal topped by a balcony and an elegant architrave with sculptures. With such characteristics, the palace stood out from the Zagreb standard of the time, indicating its sources in Viennese architecture, where its designers were trained.

Hönigsberg and Deutsch were students of the then leading Viennese architects, Heinrich von Ferstel (1828–1883) and Carl König (1841–1915), authors of many prominent buildings along the Ring. When we add Hönigsberg's apprenticeship with the Viennese architect Ludowik Tischler and Deutsch's work in Paris, which preceded the Zagreb projects, it is not surprising that the Prister Palace finds parallels in one of Vienna's earliest neo-Baroque palaces – the Sturany Palace (Ferdinand Fellner, Hermann Helmer, 1874), as well as more broadly in Baroque architecture. Its forthcoming rebuilding and the restoration of its most exquisite, neo-Baroque phase should include the reconstruction of the missing sculptures in the front architrave, thus providing a model for other neo-Baroque buildings in Zagreb, which lost their similar sculptural decoration long before the 2020 earthquake.

Keywords: Prister Palace, Zagreb, Vienna, neo-Baroque, Hönigsberg and Deutsch